

BETHLEN ERDÉLYE, ERDÉLY BETHLENE

A Bethlen Gábor trónra lépésének 400. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai

DÁNÉ VERONKA
HORN ILDIKÓ
LUPESCU MAKÓ MÁRIA
OBORNI TERÉZ
RÜSZ-FOGARASI ENIKŐ
SIPOS GÁBOR
szerkesztésében



Kolozsvár, 2014

A kötet megjelenését támogatta:



MTA
Bölcsészettudományi
Kutatóközpont

A kötet CD-mellékletén hallható Melchior Vulpus (1570?–1615) *Vater Abraham, erbarme dich mein* című motettája. Előadja a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet vegyeskara, vezényel Benkő Tímea. A hangfelvétel a Sapientia EMTE kolozsvári stúdiójában készült 2014 novemberében, hangmérnök Lénárd József (Yogi).

Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület
Felelős kiadó: Biró Annamária
Korrektúra: András Zselyke
Műszaki szerkesztő: Virág Péter
Borítóterv: Idea Plus

Nyomdai munkálatok: Gloria, Kolozsvár
Felelős vezető: Nagy Péter

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

BETHLEN ERDÉLYE, ERDÉLY BETHLENE. Conferință internațională (2013 ; Cluj-Napoca)

Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene : Bethlen Gábor trónra lépésének 400. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai : 24-25 október 2013, Kolozsvár / Szerkesztette: Dáné Veronka, Horn Ildikó, Lupescu Makó Mária, ... - Cluj-Napoca : Societatea Muzeului Ardelean, 2014

ISBN 978-606-739-008-7

I. Dáné Veronka (ed.)

II. Horn Ildikó (ed.)

III. Lupescu Makó, Mária (ed.)

94(498.4)''16''(063)

TARTALOM

OBORNI TERÉZ: „... Én felőlem jól emlékezni meg ne szűnjetek”.....	9
BETHLEN GÁBOR ERDÉLYE EURÓPÁBAN	
R. VÁRKONYI ÁGNES: Az európai jelenlét alternatívái.....	13
PAPP SÁNDOR: Újabb adatok Bethlen Gábor hatalomra kerülése történetéhez	36
VALENTIN CONSTANTINOV: Impactul politicii externe a lui Gabriel Bethlen asupra situației Țării Moldovei la începutul Războiului de 30 de Ani.....	48
GEBEI SÁNDOR: Bethlen Gábor és a Rzeczpospolita	56
KURUCZ GYÖRGY: Erdély és az angol diplomácia Bethlen Gábor fejedelemsége idején	69
HÁMORI NAGY ZSUZSANNA: A francia diplomácia viszonyulása Bethlen Gáborhoz 1620–1621-ben.....	79
KÁRMÁN GÁBOR: Bajor követ Bethlen Gábor esküvőjén.....	93
VIOLETA BARBU: Mirtul și laurii. Nunta principelui Gabriel Bethlen cu Katarina von Brandenburg reflectată în spațiul francez.....	106
KÉPES GYÖRGY: Az erdélyi és a dán állam Bethlen Gábor korában	131
KOVÁCS KATALIN ANITA: Bethlen Gábor külpolitikai törekvései ügynökhálózata tükrében.....	148
KISTELEKI KÁROLY: Az európai szuverenitás nézőpontjai és az erdélyi állam.....	162
BETHLEN GÁBOR UDVARA	
HORN ILDIKÓ: „Én creaturaim vagytok, édes híveim”. Az erdélyi elit változásai Bethlen Gábor korában	189
JENEY-TÓTH ANNAMÁRIA: Udvari elit Bethlen Gábor udvarában (A kolozsvári számadások tükrében)	202
VÁRKONYI GÁBOR: Wesselényi István és fiai Bethlen Gábor környezetében	214
KIRÁLY PÉTER: „Excellentissimus legyen, csak közönséges jót ne is hijatok” – Bethlen Gábor, Erdély zeneszerető nagy fejedelme	222
TÖMÖSVÁRI EMESE: Esterházy Miklós, Bethlen Gábor politikai ellenfele.....	235
BETHLEN GÁBOR KORMÁNYZATA	
OBORNI TERÉZ: Az unió kérdése az 1614. évi megyesi rendi gyűlésen	249
HORVÁTH ATTILA: Bethlen Gábor korának erdélyi országgyűlései	259
RÁCZ LAJOS: Bethlen Gábor erdélyi fejedelemmé választása, avagy a „libera electio” dilemmája	266
DÁNÉ VERONKA: Bethlen „jog- és társadalomharmonizációja”.....	288
BORBÉLY ZOLTÁN: A Homonnai Drugeth György vezette Bethlen-ellenes mozgalom nemzetközi hátteréhez	295
HARAI DÉNES: Bethlen Gábor erdélyi fejedelem és választott magyar király tanácsa és tanácsosai.....	310
GÁLFI EMŐKE: A gyulafehérvári udvarbírák és területi hatáskörük Bethlen Gábor uralkodásának első szakaszában	319
P. SZABÓ BÉLA: „Szászok Attya”: Bethlen Gábor és az erdélyi szászok privilégiumai.....	327
EGYHÁZ, TÖRTÉNETÍRÁS, EMLÉKEZET	
IOAN-AUREL POP: Repere ale politicii confesionale a principelui Gabriel Bethlen față de români.....	345
HARGITTAY EMIL: „... az ártatlanság még az ellenséget is gyakorta kegyességre indította”. Még egyszer a Káldi-biblia támogatásáról.....	357

LÁSZLÓ ANIKÓ: Bethlen Gábor Erdélye és Alsted apokaliptikája	363
MOLNÁR DÁVID: Rákosi Boldizsár és Bojti Veres Gáspár vitája (1621).....	372
KOVÁCS SÁNDOR: Bethlen Gábor az unitárius egyháztörténet-írásban	380
PAPP KINGA: Bethlen Gábor a 18. század eleji katolikus történetírásban	387
SUSANA ANDEA: Practici ale scrisului în vremea lui Gabriel Bethlen	397
KÖLLŐ ZSÓFIA: Bethlen Gábor és a 17. századi verses királyéletrajzok.....	408
IONUȚ COSTEA: Gabriel Bethlen în istoriografia românească.....	418
G. ETÉNYI NÓRA: Bethlen Gábor híre és hírneve a Német-római Birodalom nyilvánossága előtt	427
TUDOR SĂLĂGEAN: Gabriel Bethlen, Transilvania și mitul rozicrucian	440
LŐNHÁRT TAMÁS: Erdélyi külön út vagy Duna menti összefogás? Bethlen Gábor a 20. századi erdélyi politikai narratívákban	449
BETHLEN GÁBOR GAZDASÁGPOLITIKÁJA	
PAUL NIEDERMAIER: Premisele guvernării în perioada principatului Transilvaniei.....	463
KENYERES ISTVÁN: „Nekem pénzem nincsen, valami volt, Isten tudja mind hadra költöttem”. Állami jövedelmek és hadi kiadások Bethlen Gábor és II. Ferdinánd korában	473
BUZA JÁNOS: Pénzforgalom és árszabályozás Bethlen Gábor uralkodása alatt	487
PAKUCS MÁRIA: Nagyszében keleti kereskedelme Bethlen Gábor uralkodása idején	498
LIVIA ARDELEAN: Gabriel Bethlen și politica economică și militară față de comitatul Maramureș.....	509
MÁTYÁS-RAUSCH PETRA: A bányaadalmak szerepe az erdélyi nemesércbányászat igazgatásában (1613–1629).....	516
FLORENTINA NIȚU: Consumul de bijuterii în Transilvania secolului al XVII-lea: lux, status social, rațiuni economice. Registrele de cumpărături ale principelui Gabriel Bethlen.....	524
BETHLEN GÁBOR ÉS A VÁROSOK	
PAPP KLÁRA: Várad, Debrecen és Kassa szerepe Bethlen Gábor fejedelemsége idején	537
KÓNYA PÉTER: Eperjes szabad királyi város szerepe Bethlen Gábor felkelésében.....	548
SZABÓ ANDRÁS PÉTER: A gyűlölt fejedelem – Bethlen Gábor és Lőcse város viszonya	556
RÜSZ-FOGARASI ENIKŐ: Bethlen Gábor, Kolozsvár és az országgyűlés	571
BALOGH JUDITH: Bethlen Gábor és a székely városok	584
GARDA DEZSŐ: Bethlen Gábor és Gyergyó.....	596
CZIRÁKI ZSUZSANNA: „Durante beneplacito nostro”. Brassó és a szász rendi érdekérvényesítés Bethlen Gábor uralkodása idején a törcsvári birtokok tükrében	608
J. ÚJVÁRY ZSUZSANNA: Varannay András nemes polgár útja a főbírói székéből Bethlen Gábor kassai pénzverdéjének prefektusságáig	616
BETHLEN GÁBOR MŰVÉSZETTÖRTÉNETI ÉS RÉGÉSZETI ÖRÖKSÉGE	
KOVÁCS ANDRÁS: Bethlen Gábor fejedelem és székvárosa.....	635
MIKÓ ÁRPÁD: Az erdélyi késő reneszánsz festészet kutatásának problémái. Adalékok Gyulafehérvári Pál deák (†1635) műveihez	647
KISS ERIKA: „... derekas Inuentalasnak Regestruma” – Bethlen Gábor kincstára és kincsei.....	655
ADRIAN ANDREI RUSU: Cahlele cu mascheron feminin în Transilvania (prima jumătate a sec. XVII)	666
SÓFALVI ANDRÁS: Határvédelem a Székelyföldön Bethlen Gábor korában.....	675
Rövidítések jegyzéke	687
Képek jegyzéke.....	687
Képmelléklet.....	689

TABLE OF CONTENTS

Téréz Oborni: “... Do Not Cease to Remember Me in the Right Way”	9
THE TRANSYLVANIA OF GABRIEL BETHLEN IN EUROPE	
ÁGNES R. VÁRKONYI: The Alternatives of European Presence	13
SÁNDOR PAPP: Notes on Gabriel Bethlen’s Rise to Power	36
VALENTIN CONSTANTINOV: The Impact of the Gabriel Bethlen’s Foreign Policy on Moldova at the Beginning of the Thirty Years’ War	48
SÁNDOR GEBEI: Gabriel Bethlen and the Rzeczpospolita (Polish-Lithuanian Commonwealth)	56
GYÖRGY KURUCZ: Transylvania and the English Diplomacy during Gabriel Bethlen’s Principality	69
ZSUZSANNA HÁMORI NAGY: The Attitude of French Diplomacy Towards Gabriel Bethlen, Prince of Transylvania, in 1620–1621	79
GÁBOR KÁRMÁN: Bavarian Legate at the Wedding of Gabriel Bethlen	93
VIOLETA BARBU: The Myrtle and the Laurels. The Wedding of Prince Gabriel Bethlen with Katharina von Brandenburg Reflected in the French Space	106
GYÖRGY KÉPES: The Transylvanian and Danish States in the Age of Gabriel Bethlen	131
ANITA KOVÁCS KATALIN: The Diplomatic Aspirations of Gabriel Bethlen Through his Agent Network	148
KÁROLY KISTELEKI: Aspects of European Sovereignty and the Principality of Transylvania	162
THE COURT OF GABRIEL BETHLEN	
ILDIKÓ HORN: “You All are My Creations, My Dear Followers”. Changes in the Transylvanian Elite in the Age of Gabriel Bethlen	189
ANNAMÁRIA JENEY-TÓTH: Court Elite in Gabriel Bethlen’s Court (In the Mirror of the Account Books of Kolozsvár)	202
GÁBOR VÁRKONYI: István Wesselényi and his Sons in the Entourage of Gabriel Bethlen	214
PÉTER KIRÁLY: “He Should Be the Most Excellent. Don’t Even Summon an Ordinary Fine One” – Gabriel Bethlen, the Music-Loving Prince of Transylvania	222
EMESE TÖMÖSVÁRI: Miklós Esterházy, the Political Enemy of Gabriel Bethlen. Works of a Critical Edition	235
THE GOVERNMENT OF GABRIEL BETHLEN	
TÉRÉZ OBORNI: The Question of Union at the General Assembly of the Estates in Medgyes/Mediaș, 1614	249
ATTILA HORVÁTH: The Transylvanian Diets of the Gabriel Bethlen’s Age	259
LAJOS RÁCZ: The Election of Gabriel Bethlen as Prince of Transylvania or the Dilemma of “Libera Electio”	266
VERONKA DÁNÉ: “Legal and Social Harmonization” of Gabriel Bethlen	288
ZOLTÁN BORBÉLY: To the International Background of the Movement Against Gabriel Bethlen, Lead by György Homonnai Drugeth	295
DÉNES HARAI: Council and the Councillors of Gabriel Bethlen, Prince of Transylvania and Elected King of Hungary	310
EMŐKE GÁLFI: The Administrators of the Princely Estates of Gyulafehérvár and Their Territorial Jurisdiction in the First Decade of Gabriel Bethlen’s Era	319
BÉLA P. SZABÓ: “Father of Saxons”: Gabriel Bethlen and the Privileges of the Transylvanian Saxons	327
CHURCH, HISTORIOGRAPHY, MEMORY	
IOAN-AUREL POP: Highlights of Confessional Politics of Prince Gabriel Bethlen Concerning the Romanians	345
EMIL HARGITTAY: “...Innocence Often Inclines Even the Enemy for Graciousness”. Once More about the Subsidy of the Káldi Bible	357
ANIKÓ LÁSZLÓ: The Transylvania of Gabriel Bethlen and the Millenarianism of Alsted	363

DÁVID MOLNÁR: The Debate Between Boldizsár Rákosi and Gáspár Bojti Veres (1621)	372
SÁNDOR KOVÁCS: Gabriel Bethlen in the Light of the Unitarian Historiography	380
KINGA PAPP: Gabriel Bethlen in the Catholic Chronicles from the Beginning of the Eighteenth Century	387
SUSANA ANDEA: Writing Practice in the Time of Gabriel Bethlen	397
ZSÓFIA KÖLLŐ: Gabriel Bethlen and the Seventeenth Century Rhyming King Biographies	408
IONUȚ COSTEA: Gabriel Bethlen in the Romanian Historiography	418
NÓRA G. ETÉNYI: Gabriel Bethlen's Name and Fame in the Publicity of the Holy Roman Empire	427
TUDOR SĂLĂGEAN: Gabriel Bethlen, Transylvania and the Rosicrucian Myth	440
TAMÁS LÖNHÁRT: Distinct Way of Transylvania or Collaboration along the Danube? Gabriel Bethlen in the Transylvanian Political Narratives of the Twentieth Century	449
THE ECONOMIC POLICY OF GABRIEL BETHLEN	
PAUL NIEDERMAIER: Premises of Governance During the Time of the Principality in Transylvania	463
ISTVÁN KENYERES: "I don't have money, which I had, God knows that I have all spent on battles". State Incomes and Military Expenditures in the Age of Gabriel Bethlen and Ferdinand II.	473
JÁNOS BUZA: Regulation of Money Circulation and Prices Under the Rule of Gabriel Bethlen	487
MÁRIA PAKUCS: The Oriental Trade of Sibiu/Hermannstadt During the Reign of Gabriel Bethlen	498
LIVIA ARDELEAN: Gabriel Bethlen and his Economic and Military Policy Concerning the Maramureș County	509
PETRA MÁTYÁS-RAUSCH: The Role of the Mining-Estates in the Administration of the Transylvanian Precious Metal Mining (1613–1629)	516
FLORENTINA NIȚU: Jewelry Consumption in Seventeenth Century Transylvania: Luxury, Social Status, Economical Reasons. Shopping Registers of Prince Gabriel Bethlen	524
GABRIEL BETHLEN AND THE TOWNS	
KLÁRA PAPP: The Role of Várad/Oradea, Debrecen and Kassa/Košice during the Rule of Prince Gabriel Bethlen	537
PÉTER KÓNYA: The Role of the Free Royal Town of Eperjes/Prešov in the Uprising Against Gabriel Bethlen	548
ANDRÁS PÉTER SZABÓ: The Hated Prince – The Relation Between Gabriel Bethlen and Lőcse/Levoča	556
ENIKŐ RÜSZ-FOGARASI: Gabriel Bethlen, Kolozsvár/Cluj and the Diet	571
JUDITH BALOGH: Gabriel Bethlen and the Szekler Towns	584
DEZSŐ GARDA: Gabriel Bethlen and Gyergyó/Gheorgheni	596
ZSUZSANNA CZIRÁKI: "Durante beneplacito nostro". Brassó/Brașov and the Enforcement of the Saxon Interests during Gabriel Bethlen's Reign in the Light of the Törösvár/Bran Estates	608
ZSUZSANNA J. ÚJVÁRY: The Career of the Noble Burgher András Varannay from the Bench of Chief Magistrate to the Prefect of the Gabriel Bethlen's Mint of Kassa/Košice	616
THE ART HISTORICAL AND ARCHAEOLOGICAL HERITAGE OF GABRIEL BETHLEN	
ANDRÁS KOVÁCS: Gyulafehérvár/Alba Iulia, the Residence Town of Gabriel Bethlen	635
ÁRPÁD MIKÓ: The Problems of Investigating the Late Renaissance Transylvanian Painting. Data Concerning the Works of Paulus Alba Julius (†1635)	647
ERIKA KISS: "... A Manful Register of Stocktaking" – Gabriel Bethlen's Treasury and Treasures	655
ADRIAN ANDREI RUSU: Stove Tiles with Female Mascaron in Transylvania (First Half of the Seventeenth Century)	666
ANDRÁS SÓFALVI: Border Defence of Szeklerland during the Reign of Gabriel Bethlen	675
List of Abbreviations	687
List of Illustrations	687
Illustrations	689

P. SZABÓ BÉLA

„SZÁSZOK ATTYA”: BETHLEN GÁBOR ÉS AZ ERDÉLYI SZÁSZOK PRIVILÉGIUMAI

Kulcsszavak: *erdélyi szászok, Universitas Saxonum, privilégium, Diploma Andreanum, descensus*

Kányádi Sándor egyik anekdotikus meséjét a következőképpen indítja:

„Történt egyszer, hogy Bethlen Gábor fejedelemnek valami ügyes-bajos dolga akadt volna a segesvári szászokkal. Megüzente a városbírónak, hogy a tanácsbéli urakkal együtt jelenjék meg késedelem nélkül az ő nagyságos színe előtt Fehérváron. De szász uraimék valami rossz fát tehettek a tűzre, vaj lehetett a fejükön, ahogy mondani szokás, mert nemigen akaródtak Fehérvárra menni.¹ A mérgeben fegyveresei élén Segesvárra siető fejedelmet a szászok kiváltságaikra hivatkozva nem engedték be városukba. A segesvári bíró így támasztotta alá engedetlenségét:

– Akkor én fölolvastam nagyságodnak ezt a kiváltságlevelet, melyet nagyságod dicsőséges elődei adtak, s többrendbélileg megerősítettek a szász nemzetség és minden városunk oltalmára. Így beszélt a bíró, s már bontogatta is a nagy tekercs pergament. Kíváncsian gyúródtak föl a szászok a bástyára. Bátorságot öntött beléjük is a városbíró fene nagy pergamenje. ... a bíró, nagy torokköszörülések után a pápaszemét is felbiggyesztvén, olvasta latinul: »Mi, második Géza, a magyariak királya...«

A fejedelem csak mosolygott. Ismerte ő jól azt az írást, hogyne ismerte volna. De csak hagyta, hadd birkózzék az öreg szász gótikus betűhöz szokott szemé a latin ábécével.

Azt olvasta bíró arról a pergamenről, hogy Géza király, aki a szászokat behívta és letelepítette volt, olyan kiváltságokkal ruházta fel őket, hogy még maga a király sem teheti be a lábát váraikba a városatyák beleegyezése nélkül.

Persze, ezért cserébe hűséggel, alattvalói alázattal tartoznak mindenkori királyaiknak. De ezt a hűségről szóló részt a bíró valahogy elfelejtette felolvasni”.²

A mesében a hirtelen haragúnak lefestett fejedelem tehát nem pusztítja el a nyakas, privilégiumaikra hivatkozó szászok városát, hanem derűs barátsággal zárja a konfliktust, s a megbékélés utáni mulatságban a szász városbíró a fejedelem kedvenc nótáját énekl, miközben a fejedelem a városbíró feleségével táncot lejt.

1 *Kányádi Sándor*: A nagyságos fejedelem és a segesvári szászok. In: Lehel vezér lova. Kányádi Sándor meséi. H.n. [Bp.] 2013. 19–20. Ezen felvezető alkalmat ad a szerzőnek arra, hogy a tanulmányt Görömbei András irodalomtörténész akadémikus emlékének ajánlja, aki az 1980-as évek elején a miskolci Nehézipari Műszaki Egyetem jogi karának Teaházában először villantotta fel előttünk Kányádi Sándor költészete és a modern erdélyi magyar irodalom értékeit.

2 Uo. 22–23.

Ez a kis irodalmi példa is mutatja, hogy történelmi köztudatunkban Bethlen Gábor és az erdélyi szászok kapcsolata nem harmonikus alá-, fölérendeltségi viszonyként, hanem konfliktusokkal, vitákkal, politikai egymásnak feszülésekkel terhes együttélésként jelenik meg.

Ha megvizsgáljuk Bethlen Gábor és az erdélyi szászok közötti kapcsolat történetét, akkor láthatjuk, hogy a fejedelem uralkodása alatt jelentős változások álltak be a két fél viszonyában, a szászoknak a fejedelem személyével szemben tanúsított magatartásában. Ebből a szempontból legalább három részre oszthatjuk a trónon töltött 26 évet.³

1. A szászok az első időkben, Bethlen uralkodásának első hónapjaiban egyértelműen ellenségesen tekintettek a fejedelemre, egyrészt talán azért, mert – minden korábbi együttműködés⁴ ellenére – félték Báthory Gábor, a korábbi fejedelem volt tanácsosától, másrészt mert szabadulni akartak a Báthory által nyíltan célzott magyar hegemoniától,⁵ bárki képviselte is azt. Ez az éles szembenállás rövid ideig, Nagyszében 1614 elején történt visszaadásáig tartott.

2. Ezután a szászok nyílt ellenségessége a realitások és erőviszonyok (mindkét oldali) felmérése és felismerése után csendes, de annál szívósabb bizalmatlansággá szelídült. Ebbe a bizalmatlanságba belefért a Rhener–Benkner-féle összeesküvés is.⁶ Mindenesetre a szászok számos alkalommal kimutatták bizalmatlanságukat a közeledni szándékozó fejedelem felé, sokszor azzal, hogy visszaléptek a megbékélés már elért szintjéről. Akármennyire bántotta is Bethlent a szászok magatartása, céljaitól nem térítette el; minden áron meg akarta őket nyerni, és a magyarokhoz közelebb hozni. Emiatt nem lépett fel ellenük soha szigorúan, ezért tartotta szinte kínosan tiszteletben kiváltságaikat, vállalta fel adott esetben a másik két nemzet neheztelését, és lépett vissza több kezdeményezéstől, ami a szászok érzékenységét sértette.

3. A bizalmatlanságot csak uralkodása utolsó esztendeiben sikerült eloszlatnia, de mindezt azon az áron, hogy le kellett mondania a szászok másik két nemzet felé közelítésének programjáról. Bár megfigyelhető volt némi közeledés a rendek között, de az etnikai és társadalmi ellentéteket a legjobb indulatú kezdeményezéseivel sem tudta megszüntetni, és nem tudta letéríteni a szászokat az 1613 végén elfogadott segesvári ligaokmányban kijelölt új útról.

Feladatomnak azt tekintem, hogy – nagy szavakat használva – „alkotmánytörténeti” szempontból, egy meglehetősen szűk perspektívából és példálózóan elemezzem ezen három korszak fontosabb eseményeit, szem előtt tartva a szászok különleges joghelyzetét biztosító egyes privilégialis hivatkozási alapok felbukkanását és azok „jogtörténeti” sorsát.

Természetesen több tekintetben sem törekedhetek teljességre: nem vehetem számba a szászokat az *Andreanum* óta megillető valamennyi előjog és az őket terhelő valamennyi köz-

3 *Lovas Rezső*: A szász kérdés Bethlen Gábor korában. Századok 78. (1944) 461–462.

4 *Lovas R.*: A szász kérdés i. m. 420.; *Maja Philippi*: „... ein rechter Pater Patriae”: Gabriel Bethlen und die Siebenbürger Sachsen. In: *Uő*: Kronstadt. Braşov 2006. 169–170.

5 Erről részletesen *Lovas Rezső*: Báthory Gábor és a szászok. Debrecen 1940.

6 Erről részletesebben szól *Lovas R.*: A szász kérdés i. m. 432–442. Vö. *G[eorg] D[aniel] Teutsch*: Geschichte der Siebenbürger Sachsen für das sächsische Volk. I. Band: Von den ältesten Zeiten bis 1699. Hermannstadt 1899.³ 349. Benknerre részletesen vö. *Cziráki Zsuzsanna*: „Senkinek pénzen vött rabjai nem voltunk sem nem vagyunk”: Brassó és a fejedelmi hatalom viszonya a város fejedelmi szolgáltatásai tükrében, Bethlen Gábor uralkodása idején. Doktori disszertáció. Szeged 2010. 109–152.; *Uő*: Két világ határán. Johannes Benkner 17. századi erdélyi szász politikus bécsi és konstantinápolyi diplomáciai tevékenysége. *Belvedere meridionale* 24. (2012: 3. sz.) 17–35.

jogi kötelezettség Bethlen Gábor alatti alakulását. Csak néhány olyan jelenségre koncentrálhatók, amelyek a fent megjelölt időszakok elhatárolásában fontosnak tekinthetők, illetve számomra annak látszanak.

Előljáróban vegyük ismertnek mindazon etnikai, kulturális, gazdasági, társadalmi, politikai és vallási tényezőket, amelyek a szászok s a másik két politikai nemzet, valamint a központi hatalom s a 15. század második felében kiteljesedő szász önkormányzat viszonyát a nemzeti fejedelemség kialakulása során meghatározták. E helyt nem áll módomban részletezni azokat az okokat, amelyek a századok óta fennálló ellentéteket a 17. században különösen kiélezték, s amelyek a szászok és a központi hatalom közötti összhang hiányát a korabeli Erdély egyik legkomolyabb problémájává emelték.

A szászok politikai autonómiájuk fejlesztésében messze túlszárnyalták a másik két nemzetet. Ezen kiemelt helyzetnek egyrészt konstitutív előfeltétele, másrészt eredménye is volt közösségi jogtudatuk, amely elsősorban a Bethlen Gábor idejéig kilenc alkalommal megerősített *Diploma Andreanum*on alapult, ugyanakkor a századok folyamán ezen alapdokumentumra mintegy ráakódott, hozzáértetett jogok és (kötelezettségek) tudatát is magában hordozta. Az ősi szabadságokra, kiváltságokra való hivatkozás mindenkor jó fegyvernek bizonyult a szász vezetőréteg illetve a szász *Universitas* kezében: mind olyankor, amikor a központi hatalom vagy a társnemzetek igényeivel szemben kellett valamilyen érdeket megvédeni, mind akkor is, midőn a szász politikai és gazdasági elit a saját néptársak alsóbb rétegei törekvéseinek akarta útját állni.

Utóbbi összefüggésben az elit a mélyreható újításokat általában elutasította, s az elutasítást igen gyakran azzal indokolták, hogy a régi szokást meg kell őrizni, nehogy a kiváltságokon sérelem essék. Fontos azonban kiemelnünk, hogy ezen privilégiumok igazi tartalmát csak nagyon kevesen ismerték, s így a főemberek azt magyaráztak beléjük, amit akartak. A privilégiumok tekintélye előtt általában az elégedetlen szász tömeg is meghajolt, mert abban a hitben volt, hogy nemzeti, kulturális és vallási egységét csak a kiváltságok sértetlensége biztosíthatja.

Ugyanígy a kiváltságok pontos tartalma kifelé, a központi hatalommal és a társnemzetekkel fenntartandó kapcsolatok tekintetében is bizonytalannak, meglehetősen képlékenynek és koronként változóknak tekinthető. Ezért állt elő az a furcsa helyzet, hogy a szászok gyakran követelték – általánosságban fogalmazva – kiváltságaik megerősítését a fejedelmektől és országgyűlésektől, de bizony meglehetősen kétségbeesetten tiltakoztak, ha a tárgyalópartnerek a kiváltságok előmutatását kérték.⁷

Tulajdonképpen a közjogi előjogok és kötelezettségek rendszere a központi hatalom és a szász közösség *Andreanum*ra visszavezetett kölcsönös megegyezésének tekintendő,⁸ ami százados kompromisszumokból álló fejlődés alapján bizonyos pontokon bővítette, máshol szűkítette az „szász aranybulla” rendelkezéseit, jórészt jogászainak nevezhető interpretációs módszerek segítségével. Mindenesetre leszögezhetjük, hogy ez az értelmezési tradíció nem volt írásban lefektetve, szokásjogi szabály-, illetve kompromisszumrendszernek tekinthető.

7 Lovas R.: A szász kérdés i. m. 444. és 457.

8 Cziráki Zs.: Brassó és a fejedelmi hatalom i. m. 50.

I.

Általánosan elfogadottnak tűnik, hogy Bethlen Gábor elődje, Báthory Gábor nyíltan el akarta törölni a szászok kiváltságait, mivel különállásuk megszüntetésével akarta elérni Erdély egységét. Elgondolásait nem tudta megvalósítani, s utódának nehéz örökséget hagyott a szász kérdéssel. Bethlen, akinek a korábbi tevékenysége alapján voltak jó pontjai a szászoknál,⁹ fejedelemmé válva szembetalálta magát a szászok – ma így mondanánk – „zsigeri” ellenállásával, melynek legfőbb oka az volt, hogy a fejedelmi székbe éppen hogy beleülő Bethlen nem adta azonnal vissza a Báthory által elfoglalt s később békésen Bethlen kezére került Nagyszombat. Ebből a szászok szinte rögtön azt vezették le, hogy Bethlen nem tiszteli középkorból fennmaradt kiváltságukat.¹⁰ A szászok természetesen már a fejedelemválasztás előtti időben több iratban hangsúlyozták, hogy ősi jogaik tiszteletben tartását támogatásuk alapvető előfeltételnek tartják, de szinte időt sem hagytak Bethlennek a cselekvésre. A rendek a fejedelemválasztás idején üléselő kolozsvári országgyűlésen bevették fejedelemválasztási feltételeik közé a szász kiváltságok épségben tartását is, valamint kikötötték, hogy a fejedelem ne szállásolja be hadseregét a szászokhoz.¹¹ Emellett a szászok közvetlenül a fejedelemválasztás előtt 13 pontból álló kívánságlistát nyújtottak be az országgyűlésnek, illetve a választandó fejedelemnek.¹² Ezek egyrészt aktuális kívánságokat, másrészt a régi időkből eredő előjogokat fogalmazták meg. Kívánták többek között az evangélikus egyház szabadságának épségben tartását, Szeben visszaadását, a szászok részvételét a fejedelmi tanácsban, valamint a régi városi jogok visszaállítását.¹³ Jellemző, hogy a rendek és a leendő fejedelem a régi gyakorlatnak megfelelő kívánságokat el is fogadták. De például azt a követelést, hogy szász városban többé országgyűlést ne tartsanak, határozottan visszautasították.¹⁴

A fejedelem bár megígérte Nagyszombaton visszaadását, de a telet még a városban akarta kihúzni. Ezen késlekedés hatására, a kompromisszumkereső levélváltások¹⁵ ellenére a szászok Segesváron összeülő gyűlése 1613. december 10-én megújította „a szász atyák ősi szövetségét”, ligát hoztak létre jogaik és kiváltságaik védelmére, és Szeben visszaadásáig kereken megtagadták a hűségsküt Bethlen Gábortól.

⁹ *Lovas R.*: A szász kérdés i. m. 420.

¹⁰ Szerintük ezek egyike értelmében még a fejedelem is csupán a városi tanács beleegyezésével tartózkodhat szász városban. L. a Kányádi meséjében megjelenő hasonló érvet.

¹¹ EOE VI. 357–361.

¹² EOE VI. 365–367.

¹³ *Articulus 4. Ut statuta iurium municipalium, libertates item et consuetudines honestas, justas et regum atque principum auctoritate approbatas in vigore retinet, neque in privilegiorum usitatorum summam aliquid mutari vel mutare permittat.* – EOE VI. 365.

¹⁴ *Articulus 7. Ut nulli conventus generales vel comitiae hujus provinciae in urbibus Saxonibus celebrentur ad vitandos tumultus, qui inter cives et aulicos facile exoriuntur et ad advertendam annonae charitatem, quae commeatus gratuitam assumptionem consequitur, sicut jam olim quoque nationi Saxonicae hac in parte cautum et persuasum est.* R. Az régi fejedelmek idejében is volt gyűlés közöttük. – EOE VI. 366.

¹⁵ Erre vö. [*Joseph Bedeus von Scharberg*]: Die Veranlassung zu der engeren Verbrüderung der Sachsen in Siebenbürgen im Jahre 1613 und deren Folgen. Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde N. F. 3. (1858: 2. sz.) (a továbbiakban: Veranlassung) 224–237. és *Lovas R.*: A szász kérdés i. m. 422–423.

Az szász unióról szóló okiratban¹⁶ – mely tulajdonképpen a szászok alapálláspontját fektette le az elkövetkező idők közjogi vitáira tekintettel – leszögezték, hogy látva azt a nagy kárt, amit Szeben elidegenítése és a szászoknak egymástól való elválásztása a közelmúltban nekik okozott, szoros szövetséget kötnek, mint őseik tettek. Esküsznek, hogy szabadságaikért, amelyeket a „*Római Szent Birodalom kegyes királyaitól, császáraitól, fejedelmeitől*” kaptak, mindent feláldoznak. Igaz ágostai hitükre fogadják, hogy a szász nevet, vért, kiváltságokat megvédi. Közösen állnak ellen minden támadásnak, ami akár külön-külön, akár együttvéve éri a szászokat, és minden ügyet közösen tárgyalnak meg és a költségeket is közösen viselik. Mint látható, a szászok eddig nem hangsúlyozott alapra helyezték a különállásukat: a három nemzet unióját meg sem említik, kiváltságaikat a német uralkodóktól és nem a magyar királyoktól származtatják, csak szász őseik érdemeit hangsúlyozzák, Magyarország, Erdély, a közös haza mintha nem is létezze számukra.¹⁷

Bethlen a Nagyszében sorsa körüli mintegy három hónapnyi vitában többször hangsúlyozta, nem akarja a szász jogokat sérteni, de nem tűri, hogy feltételeket szabjanak neki, s nem tűri a fejedelmi méltóság megsértését.¹⁸ Ennek ellenére a politikai üzenetek során a szászok ultimátumot adtak Bethlennek: leszögezték, hogy amíg Nagyszebent vissza nem adja és szabadságaikat helyre nem állítja, nem tartják magukat alattvalóinak.¹⁹ Nagyszében kérdésében Bethlen végül is engedni kényszerült, februárban elhagyta és visszabocsátotta a várost megmaradt lakóinak, remélve, hogy a szászok bizalmatlansága lassan el fog oszlani, és fejedelmüket előbb-utóbb atyjukként fogják elfogadni és tisztelni.²⁰

A fejedelmi hatalom ebben az esetben meghajolt egyrészt a politikai realitások előtt (hiszen Bethlennek nyugodt körülményekre volt szüksége országában, távlati céljai eléréséhez szüksége volt a szászok anyagi segítségére, illetve – talán legerősebb okként – meg akarta akadályozni, hogy a szászok az eddigieknél is erősebben II. Mátyás felé közeledjenek),²¹ másrészt engedett a szászok szerint a régi szokásaikban legitimált elvnek, amennyiben még a fe-

16 Veranlassung i. m. 231–233.

17 *Lovas R.*: A szász kérdés i. m. 423–424.

18 Bethlen 1613. december 23-án kelt levelében olvasható: Es mostani hozzánk küldött postulatumai js olliak, kik sem csak fejedelmi meltosagunknak, de az egez Orzagh Statusainak injuriosa praescriptiok vadnak benn; harmadik Natio leuen czak magatol az ketto nelkül effele dolgokat nem paranczolhatna, es szinten ugi irt, nem postulalt, hanem imperalt, mintha mij az töb ket Natioual Subditusi löttünk volna kegielmeteknek, kit honnat erdemelliünk az az joert minth kelessek enni bozzusagot szenuednünk egi czieöp okat sem lattiuk. – Veranlassung i. m. 241. Vö. *Philippi, M.*: „Pater Patriae” i. m. 174.; *Lovas R.*: A szász kérdés i. m. 426.

19 Azért mi mind fejenként egész szászságul míglen az mi világos törvényünket, szabadságunkat meg nem adják, bírnunk nem engedik mint in statu nostro integro, addig semmire nem megyünk, nem is mehetünk. Mindenekből megvonszuk magunkat és nemcsak mi kik az juramentumat még nem deponaltuk, hanem azoknak is, kik praestaltak hiték felszabadult ex natura relationis. – EOE VI. 390. (1614. január 9.) Vö. *Lovas R.*: A szász kérdés i. m. 427.

20 ... kiuanjuk js szibeol ualo effectussath az szasz Vraim magok aianlasanak idejejs ha eokjs az diffidentiath leteszik ess az Igassagot keouetik, en bennem soha meg igirth jo akaratomnal egiebeth bizonyj nem találnak, chyak ereouel ne czinalljanak ellensgekke, mert en Edess Attiok akarok lenni, mjuel Szazok feiedelmeknekji hinak. – Veranlassung i. m. 259. Vö. *Philippi, M.*: „Pater Patriae” i. m. 175.

21 *Philippi, M.*: „Pater Patriae” i. m. 176–177.

jedelem is csupán a városi tanács beleegyezésével tartózkodhat szász városban.²² Bethlen mindenetre elfogadni látszott a korábbi korokban követett gyakorlatot, s így feloldott egy anak meg nem felelő robbanásveszélyes helyzetet.

Nagyszében visszaadásával lezárult a fejedelem és a szászok kapcsolatainak első szakasza, amely tehát a szászok – önmaguk által élőnek tekintett – privilégiumai visszaállítását eredményezte.

II.

A bizalom a szászság és fejedelme között azonban még hosszabb ideig nem állt helyre. Szeben fejében a szászok hajlandók voltak felesküdni Bethlen Gábor hűségére, a küszöbön álló februári országgyűlés helyszínéül kiszemelt Segesvár azonban elzárkózott a fejedelem és az országgyűlés befogadásától.²³ Ezzel a szászok – jelenlegi tudásom szerint – túlléptek régi privilégiumaik keretein, hiszen a szász városokban korábban is tartottak tartományi- és a fejedelmi korszakban országgyűléseket.²⁴ A szász *Universitas* átmeneti székhelyéül szolgáló Segesvár vonakodása miatt kialakult, a fejedelemnek nem kis kellemtelenséget okozó vitában végül mindkét fél engedményekre kényszerült: a kompromisszum eredményeként a gyűlés színhelye végül Medgyes lett.²⁵ A fejedelmi akarat és az ésszerűség, illetve az előjogok – természetesen gazdasági ésszerűséggel indokolt – kiterjesztési igénye között itt még patthelyzet alakult ki. A későbbiekben azonban Bethlen Gábor elérte, hogy három alkalommal is szász város adjon otthont az országgyűlésnek: 1616-ban Segesváron, 1618-ban Nagyszébenben, 1622-ben pedig Besztercén ülészttek a rendek.²⁶

Ezekben az években a fejedelem és a szász nemzet közötti nyílt szembenállás némiképp enyhült, lassan helyreállt a megegyezésre hajló párbeszéd a két fél között. De ez nem ment zökkenőmentesen. Ezt mutatja Bethlen azon törekvéseinek kudarcra is, amelyek a három nemzet uniójának megújítását célozták.

Bethlen 1614-ben valószínűleg azért engedett a szászoknak az országgyűlés helyével kapcsolatos vitában, mert ezen a gyűlésen kísérletet kívánt tenni a megelőző zavaros időkben meglazult unió megerősítésére, a széthúzó három nemzet szoros egységbe fogására. Az unió megújítását egyébként már megválasztási feltételei is tartalmazták. A rendek ebben a dokumentumban – jellemző módon – az együttműködés legfontosabb pontjaként azt emelték ki, hogy a városok fogadják be vész esetén a nemességet és székelységet.²⁷ Ez az elvárás az 1542

22 Erdély története. II. 1606-tól 1830-ig. Szerk. Makkai László – Szász Zoltán. Bp. 1987.² 645.

23 *Lovas R.*: A szász kérdés i. m. 428.; *Philippi, M.*: „Pater Patriae” i. m. 177.

24 Ugyanígy *Philippi, M.*: „Pater Patriae” i. m. 177–178.

25 *Cziráki Zs.*: Brassó és a fejedelmi hatalom i. m. 164.; *Philippi, M.*: „Pater Patriae” i. m. 178. A fejedelem segesváriaknak az ügyben küldött levelét l. Veranlassung i. m. 261–262.

26 *Cziráki Zs.*: Brassó és a fejedelmi hatalom i. m. 159–160.; *Uő.*: Autonóm közösségi és központi hatalom. Udvar, fejedelem és város viszonya a Bethlen-kori Brassóban. Bp. 2011. 66.

27 (7) Az három natio között az unió újittassék és tartassék; az kitől isten oltalmazzon, ha mi infortunium találna bennünket, ez országbeli nemességet, székelységet és inden rendeket az városi erősségben lévő uraim befogadjanak minden marhástúl, és bosszúsággal ne illessék, hanem egy értelemben lévén, fejek fennállásáig egymásnak szolgáljanak az unio szerént. – EOE VI. 360.

decemberében Tordán kötött megállapodásra megy vissza, ahol a városokat (és várakat) kötelezték a befogadásra, a befogadottakat pedig arra, hogy saját maguk állják költségeiket és tartózkodjanak a károkozástól.²⁸

Bethlennek a medgyesi országgyűlésen az unió tárgyában előterjesztett 11 pontja természetesen ennél kiterjedtebb együttműködésről szólt,²⁹ ami tényleg a szászokra rótt volna leginkább gazdasági és egyéb terheket, s amelynek megvalósulását végeredményben az ő ellenkezésük tette lehetetlenné.³⁰

Kiragadva a nemesek és székelyek befogadása tekintetében egymásnak feszülő álláspontokat, megállapíthatjuk, hogy míg a fejedelem előterjesztésében az szerepelt, hogy a városok szükség esetén kötelesek a fejedelmet, a nemeseket és házuk népét befogadni,³¹ addig a szászok 12 pontba foglalt reakciójukban csak azt vállalták volna, hogy háború esetén befogadják ugyan a nemeseket, de kikötik, hogy ottlétük alatt legyenek alávetve a városi hatóságoknak, illetve a fejedelmet csak korlátolt számú kísérettel lennének hajlandók befogadni.³² Végeredményben a rendek ismét kötelezték a városokat, hogy szükség esetén a nemeseket fogadják be,

28 *Decretum est, si qui hostes regnum invaderunt, tunc singuli cives civitatum et domini castrorum familias omnium ceterorum regnicolarum hujus regni nostri intra muros ac munitiones suas recipiant. Recepti vero quicumque fuerint, suis vivant impensis et nullum damnum, nullam violentiam inferant, neque dolum ac fraudem aliquam committant, sed mutua amicitia et defensione se ipsos tueantur.* – *Friedrich Teutsch: Die „Unionen” der drei ständischen „Nationen” in Siebenbürgen bis 1542.* Hermannstadt 1874. 69.

29 EOE VI. 404–409.

30 *Lovas R.: A szász kérdés i. m. 431.*

31 Hadakozás és háború üdökben, miérthogy az mezei szolgálatból derakasban az nemesség és székelység visel sulyosabb terhet hazánk oltalmazására; az szász uraim pedig közönséges helytartói és az erősségek által gyikeres fundamentuma az megmaradásnak: kévállképen (kit isten minden ödőben eltávoztasson) mikor véletlen szerencsétlenség találja, hadainkat olyankor, vagy az had előtt vagy az harcz után, minden javaknak, marhájoknak, magok személyeknek, feleségek, gyermekek, szolgák és minden hozzá tartozóknak, valakik, valamely városhoz közel laknak, vagy az alkalmazottság úgy kívánja, oltalomért, az melyik közelebb lenne, bátorságos befogadása, szállása és oltalmazása legyen az erősségekben, pénzek után élése is, nemcsak közrendnek, nemességnek, székelységnek, hanem főrendnek, urnak és fejedelmeknek is, kiket se magokat, se marhájokat, akarmely ellenségnek is ki ne adjanak, kézben ne akasszanak, ő rajtok az közönséges ellenséggel meg ne békéljenek, hanem azon jussal őriztessenek mindenek, mint akarmely városi rendek. Viszontag ha kívánják az városiak, azok is fejek fennállásáig tartozzanak híven az városnak oltalmazásában szolgálni, hogy az így az ő kegmek erőssége szükség idein az haza fiainak bizonyos oltalmára legyenek, ne ártalmokra. – EOE VI. 404–409., különösen 407.

32 Az legitimus és jámbor fejedelmeket is, kik minden nemzetségeket szabadságokban, igazságokban, megtartják, azokat is, ha de necesse az ellenség előtt valamely város mellé confuginalnának és ott keresnének magoknak oltalmot, akkor az az város befogadja az fejedelmet, és tehetsége szerint mind éléssel, mind munitióval, segítséggel legyenek pénzekért. De így hogy az városbeliek is meg ne fogyatkozzanak, és annyival bocsássák az fejedelmet be, hogy az városbelieknek ne praejudicaljon, hanem maradásokra lehessen. Az régi módunk és szokásunk szerint készek leszünk conferralnunk az országgal együtt. – EOE VI. 410–412., különösen 411.

tőlük házbéren kívül más fizetséget ne követelhessenek és az ellenségnek őket ki ne adhasák.³³ Ebbe a kötelezettségbe aztán a szászok is belenyugodni látszottak.³⁴

Ezen kérdés kapcsán is látható, hogy bár az álláspontok sokszor eltérőek voltak, de alkalmanként sikerült bizonyos kompromisszumokat elérni, amelyek a régi privilégiumok hatókörén belül maradtak.

Mindezek ellenére az elkövetkező években a szászok továbbra sem voltak elégedettek a helyzetükkel.³⁵ Ahol tudtak panaszkodtak, egyes vezetőik az összeesküvésig is eljutottak.

Mint a szászok előbb említett, 1614 elején kelt *replicatió*jából is kitűnik, ebben az időszakban az egyik leginkább előtérben lévő kérdés, ami a fejedelem és a szászság kapcsolatát érintette, a fejedelem békeidőben való befogadásának kötelezettsége (a *descensus*) volt.

Nyilvánvaló, hogy a középkori eredetre visszavezethető „vándorló udvar” szokása Erdélyben a 16–17. század folyamán tulajdonképpen fennmaradt, s ennek következtében a fejedelem gyakran folyamodott bebocsátásért országga nagyobb városainak vezetőihez. Az uralkodói beszállásolás anyagi terheit – álljon is amögött bármilyen fontos országos fontosságú ok – legnagyobbbrészt a kiszemelt városi közösségek, így igen gyakran a gazdag szász városok viselték.³⁶

Az uralkodó irányában megnyilvánuló ez irányú szász kötelezettségek az *Andreanumra* vezethetők vissza. A diploma külön foglalkozik a *descensus* (az uralkodó befogadásának) kötelezettségével és terhével, mutatván azt, hogy az a középkorban is jelentős kötelezettségnek minősült. Az *Andreanum* korlátozza a beszállási lehetőségek számát, midőn kimondja, hogy az uralkodói látogatást a szászok évente legfeljebb három alkalommal kötelesek elviselni. Kiegészítésképpen előírja, hogy a szász telepések a királyt képviselő és országos ügyben eljáró

33 Noha ennekelőtte is néhány volt constitutiókn rólta, mindazáltal végeztük mostan is, hogy tempore necessitatis (quod deus celmentissimus auertat) minden városokban és erősségekben, az ki hova szereti menni, az nemes emberek feleségéstől, gyermekestől, marhástól bebocsátassanak, és szállást is adjanak nekik, és azokat az városbeliek magokkal és magokéval egyaránt oltalmazzák, és semmiféle ellenségnek ki se adják, és ha békességre menne az dolog, abból azokat se rekesszék ki. Marhájoktól pedig és gabonájoktól se az bévitelkor, se az kivitelkor bért ne vegyenek, hanem az házbérral legyenek contentusok, de az míg ott lesznek, az város szabadságával éljenek, semmit ne cselekedjenek és pénzeken éljenek. – EOE VI. 414–424., különösen 419. Vö. *Lovas R.*: A szász kérdés i. m. 430–431.

34 1618-ban így nyilatkoznak: Noha penig kegyelmes urunk mind az uniókn derekason való fő regulája szerént s mind peniglen ennekelőtte 1613 és 1614 esztendőbeli gyűlésekben végeztetett articulusok tartása szerént, csak az küssebbik nemes emberekhez is hazánkban háborúságos időben, befogadására kötelezvé magunkat, mentől inkább abban az szent unióban és végzésekn a Nagyságod fejedelmi méltóságos személyét és befoglaltatni értjük és tudjuk minnyájan. – EOE VII. 483.

35 Lassota titkos jelentése (1615. február) szerint „Es beruhet aber ihre klag fürnehmlich auf diesen puncten: 1. dass sie auf anraiczen derer ihnen überaus gehässigen Ungarn, von den iczigen Weyda von tag zu tag mit neuen beschwerungen u. anlagen bedrengt u. gleich gar ausgesogen werden. 2. Bey dem, was ihnen von alters u. rechtswegen gebührt, nicht geschätzt u. erhalten werden 3. Was ihnen für u. bey der wahl versprochen worden, wird nicht geleistet. 4. Wenn sie umb was klagen, geschicht ihnen keine asurichtung, hingegen aber wird wider sie scharff procedirt” – EOE VII. 142.

36 *Cziráki Zs.*: Brassó és a fejedelmi hatalom i. m. 156.; *Uő.*: Autonóm közösség i. m. 64.

erdélyi vajdát is kötelesek befogadni, ám két alkalomnál nem többször, vagyis csak a kiváltságos szász területen történő átkelése során oda illetve vissza.³⁷

Míg a középkorban az uralkodók viszonylag ritkán látogattak személyesen a szászok városaiba, a krónikák szerint az új erdélyi uralmi struktúra kialakulásától kezdve az uralkodók látogatása gyakorivá vált a szász városokban.³⁸ Ezen terhek viselését valószínűleg továbbra is az *Andreanumra*, illetve az 1542-ben kötött megállapodásokra³⁹ alapozták a fejedelmek, és különösebb konfliktusnak ezen uralkodói előjog tekintetében a 17. század elejéig nincsen nyoma. A szokásjogon és a korábbi szabályozásokon alapuló *descensus* ekkortól azonban olyan kérdéssé vált, amely gyakran előkerült a szászok és a fejedelmek közötti politikai pengeváltások során.

Bethlen választási feltételei között szerepelt, hogy a fejedelem udvarát tartsa maga mellett. A fejedelem befogadásának kötelezettségétől a rendek természetesen mégsem zárkózhattak el, erre vonatkozóan a régi szokásokat tarthatták mértékadónak.⁴⁰

A rossz tapasztalatokat megélt szászok (talán a választási feltételeken felbuzdulva) ellenkezni kezdtek ezen uralkodói előjog ellen, ami egyúttal jele volt a Bethlennel szembeni bizalmatlanságnak is: 1616 elején Nagyszében a falai alatt elvonuló fejedelmet nem hívta meg – mint ahogy azt a szokás és az alattvalói hódolat megkövetelte volna –, csak az egyik közeli faluban rendeztek tiszteletére vendégséget.⁴¹ A brassóiak ugyanakkor meghívták ugyan Bethlent, de csak korlátozott számú kísérettel engedték be.⁴² Hasonlóan járt el Nagyszében 1618-ban, amikor az őket meglátogatni szándékozó fejedelmet csak kisszámú kísérettel lettek volna hajlandók beengedni, az országgyűlés befogadását pedig megtagadták.⁴³

Ekkor azonban a fejedelem már erőt mutatott, s a szebeni vezetőket a fejedelmi tábla elé idézte, akik erre meghunyászkodtak, s írásban a következőkre kötelezték magukat: valahányszor a fejedelem vagy utódai Szebenbe akarnak menni, készségesen befogadják; a fejedelem-

37 Statuimus insuper dictis fidelibus, ut cum ad expeditionem ad ipsos nos venire contigerit, tres descensus tantum solvere ad nostros usus teneantur. Si vero vaivoda ad regalem utilitatem ad ipsos vel per terram ipsorum transmittitur, duos descensus, unum in introitu et unum in exitu solvere non recusent. *Franz Zimmermann – Carl Werner: Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen I. Hermannstadt 1892.* (a továbbiakban: *Urkundenbuch I.*) 35.

38 János Zsigmond talán több eset mellett 1563-ban és 1568-ban is beszállt Nagyszébenbe, mely látogatások költségeit a „Stadtlade” fedezte. Vö. Hermannstadt und Siebenbürgen. Die Protokolle des Hermannstädter Rates und der Sächsischen Nationsuniversität. 1391–1705. Hg. von Käthe Hientz – Bernhard Heigl – Thomas Şindilaru. Hermannstadt 2007. (a továbbiakban: *Protokolle*) 81.

39 Statutum est, ut principem et regni judicem ordinarium simul cum sua comitiva in omnes civitates et castra semper intromittere debeant. – *Trausch, F.:* *Unionen* i. m. 69.

40 (10) Ez elromlott országban az fejedelem az sok dülást, kóborlást, fosztást megszüntetvén, udvara népét tartsa continue maga mellett, ne az szászokon, avagy lakságon, avagy székelységen. (11) Mikor az fejedelem valamely városban mégyen, az gazdálkodás dolgában az régi mód observáltassék. – *EOE VI.* 361. Vö. *Cziráki Zs.:* *Brassó és a fejedelmi hatalom* i. m. 159.

41 *Veranlassung* i. m. 269.; *Protokolle* i. m. 81.

42 *Lovas R.:* *A szász kérdés* i. m. 440.; *Philippi, M.:* „Pater Patriae” i. m. 179.

43 *Lovas R.:* *A szász kérdés* i. m. 454.; *EOE VII.* 85.

hez és a hazához hívek lesznek, aki közülük ez ellen vét, azt megbüntetik. Megígérték azt is, hogy veszély esetén nemcsak a fejedelmet és hadát, hanem a kismemeseket is befogadják.⁴⁴

Ezen ígélet ellenére a szebeniek 1620-ban ismét vonakodtak beengedni a fejedelmet,⁴⁵ s bár ezen év második felében Bethlen sorra látogatta az összes fontosabb szász várost, a bizalmatlanság megmaradt, s 1622-ben ismét nem akarták beengedni Nagyszebenbe,⁴⁶ míg a következő évben a fejedelem közeledésének hírére a szebeniek menekülni kezdtek városukból.⁴⁷

Az ingadozó gyakorlat is azt mutatja, hogy a beszállás kérdésében szemben álló felek a „régí szokásokra” hivatkozva meglehetősen ingoványos jogi alapon mozogtak. Érdekes módon a forrásokban nincs például utalás arra, hogy a szászok az *Andreanumból* kiolvasható számszerű korlátozásra hivatkoztak volna.

Ezen kérdésben a többször megalázó helyzetbe került fejedelem a '20-as évek közepén végül támadásba lendült a jogi alapok tisztázása érdekében. Természetesen a szászok ezt privilégiumaik elleni támadásnak érezték.

III.

Ezzel elérkeztünk a fejedelem és a szászok közjogi csatározásainak harmadik szakaszához, melyben a fejedelem óvatosan hozzálátott a szászok elzárkózásának és különállásának lebontásához.

Az előbbieken említett *descensus* biztosabb jogi alapokra helyezése mellett, a fejedelem ezen törekvéseinek egyik biztos jele volt, hogy a nem szászok (a nemesség és a székelység) számára be- és letelepedési jogot kívánt biztosítani a szász városokban.

Mint láttuk, veszély idején – a három nemzet uniójából fakadó és többször megígért kötelezettségként – a szászoknak be kellett volna fogadniuk a magyar és székely nemzet tagjait. Ez azonban a múltban nem minden esetben történt meg.⁴⁸ Az ilyen eseteket elkerülendő, s azért, hogy függetlenek legyenek a szászok kegyétől, és a városokban való tartózkodás kevesebb pénzükbe kerüljön, a magyarok és székelyek arra törekedtek, hogy a szász városokban házat vehessenek. Ezen törekvéseik indokolása során hivatkozhattak a kölcsönösségre is, hiszen a szászok viszont szerezhettek birtokokat vármegyei területen.⁴⁹

44 ... valamikor ő nagyságának és successorinak Erdély legitimis fejedelmeknek Szeben városában bemenetelre kedve és kegyelmes jó tetszése lészen, ő nagyságát fejedelmi méltósága szerint hűséges engedelmességnek megmutatásával készek lesznek bebocsátani, könyörögvén ő nagyságának, mint kegyelmes urunknak, hogy fogyatkozott és romlott állapotjokat szeme előtt viselvén, udvari comitiváját ahhozképest illendő és tűrhetőképpen rendelje. – EOE VII. 86. és 481–483. Vö. *Teutsch, G. D.*: Geschichte i. m. 357.

45 Veranlassung i. m. 271–272.

46 EOE VIII. 53. Vö. *Philippi, M.*: „Pater Patriae” i. m. 179.

47 *Lovas R.*: A szász kérdés i. m. 457.

48 Uo.

49 *Johannes Höchsmann*: Die Streit über die Konzivilität. Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde N. F. 30. (1901) 38–39.

Természetesen a szászok – féltve városaik kizárólagos német jellegét, és félve attól, hogy a nemesek előjogaikra hivatkozva nem lettek volna hajlandók adót fizetni, a szász jogot elismereni, magukat a városi hatóságoknak alávetni – a másik két nemzet törekvéseit privilégiumaikba ütközőknek tartották, arra hivatkozva, hogy a betelepedés az *Andreanum* 12. cikkébe ütközik. Ez a cikk kimondja, hogy amennyiben a királytól bárki falvakat vagy *praedium*okat kért fel adományozásra a Királyföld területén, és a király ezt teljesíti, a szászok ennek azonnal ellentmondhatnak.⁵⁰

A későbbi századok során ezen királyi adományozásra vonatkozó cikkelyt az önmagukat egy zárt jogközösség tagjainak tekintő szászok az irányba értelmezték⁵¹ – és ilyen értelmű helyi szabályokat is hoztak –, hogy városaikban idegen nem juthat ingatlan tulajdonhoz, nem telepedhet meg, nem lehet valamely céh tagja.⁵² Ezzel az eredetileg inkább közjogi aktusra vonatkozó szabályt a magánjog területére is kiterjesztették.⁵³ A helyi statútumokban megfogalmazott, inkább igazgatási jellegű tiltó szabályok mellett ugyanis egy tisztán magánjogi szabály kiterjesztő értelmezését is segítségül hívták: sok jogközösségben ismert az a szabály, mely szerint ingatlanok eladása során a rokonoknak és a szomszédoknak egyfajta „elővásárlási joga” van a telekre. Így például egy 1544-es szebeni határozat szerint az ingatlanok eladása előtt háromszor meg kell hirdetni az eladást, és a helyieknek elővásárlási joga (*Näherrecht*) van az idegenekkel (*Fremdben – peregrini*) szemben.⁵⁴ Ezen szabály alkalmazásával is arra

50 *Volumus etiam et regia auctoritate praecipimus, ut nullus de iobagionibus nostris villam vel praedium aliquod a regia maiestate audeat postulare, si vero aliquis postularverit, indulta eis libertate a nobis contradicant.* – Urkundenbuch I. 35.

51 Höchsmann is elismeri, hogy az idegenek vagyonszerzését akadályozó szabályok nem vezethetők vissza az *Andreanumba* foglalt kiváltságokra. *Höchsmann, J.*: Konzivilität i. m. 34. és 37.

52 Többek között említhetők a következő szász rendszabályok: Magyarok szászok céheibe fel nem vehetők és beházasodás útján sem szerezhetnek ingatlant Szebenben: „Quod in hanc Ciuitatem ... ingredients Hungari, consorcioque contuberniorum aut cecharum appetentes, ne utiquam admitti debeant...”. (Nagyszeben, 1546.) – *Monumenta Hungariae iuridico-historica. Corpus statutorum Hungariae municipalium. A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye I.* (a továbbiakban: CS I.) Szerk. Kolosváry Sándor – Óvári Kelemen. Bp. 1886. 519.; Idegenek nem házasodhatnak, és nem vehetnek házat a tanács engedélye nélkül: „Also bestehen auch der alte Brauch, Ordnung und Gewohnheit das keinem frömbden oder auswelczigen Nation ist vergönnet worden ein Hausz zu kauffen one vorwiszen eines Ehr. W. Radts.” (Nagyszeben, 1589.) – CS I. 545.; Nemes emberre városi telket tilos átruházni: „Es soll Keiner frey sein Einem Edelman oder sonst fremden sein Haus zu verschreiben Es sey in der Gemein oder auszerhalb der Gemein, bei Straff der Landts-Ryhr fl. 60.” (Brassó, 1602.) – CS I. 549.

53 Ennek aggályos jellegére hívja fel a figyelmet *Kis Bálint*: Az erdélyi szászság múltja vagyoni önkormányzatára vonatkozólag. Gyulafehérvár 1900. 101.

54 Protokolle i. m. 95. A szabály megtalálható a szászok *Statutumában* (Eigen-Landrecht) is. A III. 6. 5. szakasz kimondja: ha valaki elhatározza, hogy ingatlanait, például házát, majorját, szőlőjét, kertjét, szántóföldjét, rétjét vagy halastavát eladja, először szomszédjait tudósítsa, ezután iparkodjék a legközelebbi három egymást követő vasárnap a főtéren vagy a templom kapui előtt hangosan kikiáltani, és akkor az veszi meg, aki először ígért. De a fitestvérek, a vérokonok, a szomszéd birtokosok és más szomszédok előnyben részesülnek az idegenekkel szemben. „Si quis res immobiles videlicet aedes, allodium, vineam, hortum, agrum, pratum vel piscinam dividere constituerit; primum vicinis denunciet; deinde tribus diebus dominicis proxime subsequentibus in foro publico vel ante fores templi proclamari curet; et tunc qui prior emerit retinebit; verum fratres, consanguinei,

törekedtek a szászok, hogy a másik két *natio*hoz tartozókat kizárják saját területükről. Itt tehát tulajdonképpen egy „saját fejlesztésű kiváltsággal” és jogfelfogással állunk szemben.⁵⁵

Valószínűleg mindezek tudatában, a „Häuserkauf” kérdését 1625-ben elővéve, Bethlen „árukapcsolást” vitt végbe a fehérvári országgyűlés elé terjesztett javaslatában, midőn együtt kezelte a fejedelem beszállásának és a nemesek (és székelyek) szász városokba való betelepülésének ügyét. Előterjesztésében rámutatott arra, hogy mennyi baj származik abból, hogy az országban levő városok kizárják a fejedelmet és a nemeseket falaik közül. A városok csaknem ellenségesen viselkednek a nemesekkel szemben, és a múlt tapasztalataiból a jövőre sem lehet mást remélni. Mivel ilyen helyzet sehoh az egész keresztény világban nincs, a fejedelem meg akarja ezt szüntetni. Kívánja tehát, hogy az urak ott vehessenek házat maguknak, továbbá ő és törvényes utódai ott lakhassanak, ahol akarnak, s így veszély esetén mindenkinek biztos menedéke legyen. Hangsúlyozza ugyanakkor, hogy nem akarja egyetlen város privilégiumait sem megsérteni.⁵⁶

A szavazás során, mivel valamennyi „nemzetnek” egy szavazata volt a döntések során (*kurial-votum*),⁵⁷ a javaslat elfogadását a szászok nem tudták megakadályozni,⁵⁸ a megyék és székelyek szavazata elegendő volt a törvény elfogadásához.⁵⁹ Bethlen 1625. május 19-én, még az országgyűlés alatt megerősítette a határozatot.

commetanei et vicini praeferantur peregrinis.” Vö. *Friedrich Schuler-Libloy*: Statuta iurium municipalium Saxonum in Transylvania. Das Eigen Landrecht der Sachsen, bearbeitet nach seiner legalen Ausbildung als Grundriss für akademische Vorlesungen. Hermannstadt 1853. 221.

- 55 Höchsmann azt állítja, hogy Szapolyai János megerősített ilyen tartamú előjogokat, de nem igazolja állítását. *Höchsmann, J.*: Konzivilität i. m. 37.
- 56 Kívánjuk azért kegyelmesen, hogy ő kegyelmek, mint ilyen jövődöbéli megmaradásokra, és jövokra nézendő dologról mindeneknek előtte deliberaljanak úgy, hogy ne legyen egyedül csak ez országunk az egész keresztény nemzettség között ilyen kiváltképen káros és veszedelmes szokással és rendtartással élő, hanem az fejedelemnek méltósága megadatván, mindeneknek és legfőképpen az fő rendeknek securitassok szereztessék meg; és valamely városban akarják, ott vehessenek szabadon házakat magoknak, és mind mi, mind pedig utánunk való successorink, úgy mint az országnak legitimus fejedelmi, az hol birodalmokban akarják, alkalmasnak itlílik, lakhassanak ott, és kit isten jó voltából eltávozotasson, ha mi romlás következne jövődöbe is országunkra, lenne bizonyos refugiumok minden rendeknek, mert ebből ő kegyelmek lehetnek minden nemzetiségnek példái... – EOE VIII. 254–257., különösen 256. Vö. *Lovas R.*: A szász kérdés i. m. 459.; *Höchsmann, J.*: Konzivilität i. m. 40–41.
- 57 Erről részletesen *Georg Müller*: Die sächsische Nationsuniversität in Siebenbürgen. Ihre verfassungs- und verwaltungsrechtliche Entwicklung. Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde N. F. 64. (1928) 359–360.; *Endes Miklós*: Erdély három nemzete és négy vallása autonómiájának története. Bp. 1935. 179.
- 58 Höchsmann állítása szerint egy 1607-ben ugyancsak a nemesség házvásárlása tárgyában előterjesztett és a megyék és székelyek által támogatott javaslat törvénné válása a szászok ellenállásán még megbukott. *Höchsmann, J.*: Konzivilität i. m. 40.
- 59 Erdély önállósodásának kezdetén az egész országrészről érintő kérdésekben a „nemzetek” közmegegyezéssel (*pari consilio et consensu*) hoztak döntéseket. Talán már 1542-ben, de bizonyosan 1557 februárjában a fehérvári részleges gyűlésen azonban egyes kérdésekben megjelent a lehetőség, hogy a nemzetenkénti szavazás során két nemzet leszavazhatja a harmadikat. Az, hogy ez a lehetőség a következő nemzedékek alatt mennyire volt kivételes, illetve mennyire vált főszabállyá, mindeddig nem kimutatott. A kivételes jelleg mellett látszik állást foglalni Szilágyi, Müller, Endes és Wagner, míg Bedeus von Scharberg és az ő nyomán Zach általánosabbnak tekinti a többségi elv érvényesü-

Mindenesetre a másik két nemzet képviselői által elfogadott határozat⁶⁰ miatt a szász képviselők elhagyták az országgyűlést és az *Universitas* azonnal összeült,⁶¹ és Szebenből népes követséget küldött a fejedelemhez azzal az utasítással, hogy mindenképpen, ha kell, nagy pénzüsszeg megajánlásával is vonassák vissza a gyulafehérvári határozatot. Azt is kilátásba helyezték, hogy a szász nemzet fegyverrel is ellenszegül a törvénycikk végrehajtásának.⁶² Mivel Bethlen nem akart szász felkelést előidézni,⁶³ ezért – közvetítő kísérletek után

lését. Vö. EOE II. 16.; Müller, G.: Die sächsische Nationsuniversität in Siebenbürgen. Ihre verfassungs- und verwaltungsrechtliche Entwicklung. Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde N. F. 64. (1928) 359–360.; Endes Miklós: Erdély három nemzete i. m. 179.; Ernst Wagner: Die Siebenbürger Sachsen vom Mittelalter bis zur Habsburger Zeit. In: Die Deutschen in Ostmittel- und Südosteuropa. Geschichte-Wirtschaft-Recht-Sprache. I. Hrsg. Gerhard Grimm – Krista Zach. München 1995. 139.; Joseph Bedeus von Scharberg: Die Verfassung des Grossfürstenthums Siebenbürgen aus dem Gesichtspunkte der Geschichte, der Landesgesetze und des bestehenden öffentlichen Rechts. Wien 1844. 59.; Krista Zach: Fürst, Landtag und Stände. Die verfassungsrechtliche Frage in Siebenbürgen im 16. und 17. Jahrhundert. Ungarn-Jahrbuch (1980–81) 83–84. Az Erdély történetének szerzője azt sugallja, hogy a nemzetek szerinti szavazás szokása ekkoriban már kezdett feloldódni, hiszen azzal magyarázza adott törvényjavaslatnál a szászok véleményének semmibevételét, hogy az országgyűlésen a magyarok és a székelyek többségben voltak. Vö. Erdély története i. m. II. 685. Az 1557-es döntés szövege: „... alioquin S. Reginalis Maiestas de remedio prouideat et in eos animadvertat et puniat, semper enim tercia nacio duarum nacionum aliarum deliberacionem sequi et imitari debet id quod longa consuetudine constat receptum esse” – EOE II. 73. Különösen érdekes itt a *longa consuetudóra* hivatkozás a majoritási elv alátámasztásaként.

- 60 ... végeztük országul, az Felséged kegyelmesen hazánknak jövődő megmaradására talált remediumot ultro aprobálván, hogy Felséged és legitimus successori fejedelmi méltósága megadatván, mindeneknek és legfőképpen az Felséged után lévő főrendeknek securitások szerzettessék meg, és mind Felséged, mind pedig utána való successori, úgy mint ez országnak igaz és legitimus fejedelmi, az hol birodalmokban akarják, lakhassanak ott, és, kit Isten jóvoltából eltávoztasson, ha mi romlás következne jövődőben is országunkra, légyen bizonyos refugiumok minden rendeknek; mert ebből mi lehetünk minden nemzetségeknek példái, micsoda veszedelmes ennélkül akár mely országnak is lenni... – EOE VIII. 264–266., különösen 265–266.
- 61 Egyes álláspontok szerint a törvényjavaslat – szászok tiltakozása ellenére való – szavazásra tűzése a „hatályos törvények ellenére történt.” Vö. *Philippi, M.*: „Pater Patriae” i. m. 180. A szerző nem indokolja álláspontját. Talán Friedrich Teutsch álláspontját veszi át, aki arra hivatkozik, hogy ebben az időben mindhárom *natio* beleegyezése kellett egy országgyűlési határozat érvényességéhez, és Bethlen a szászok tiltakozása ellenére erősítette meg a jogszabályt. Vö. *F[riedrich] Teutsch*: Die Siebenbürger Sachsen in Vergangenheit und Gegenwart. Leipzig 1916. 112. Ugyanígy tulajdonképpen *Höchsmann, J.*: Konzivilität i. m. 44.
- 62 Vö. *Teutsch, G. D.*: Geschichte i. m. 358–359.; *Lovas R.*: A szász kérdés i. m. 459.; *Höchsmann, J.*: Konzivilität i. m. 44–45.
- 63 Filkenius szász krónikás állítása szerint, miután a felelősséget a nemességre hárította („... sich heftig entschuldiget, auch dazu hart ferfluchet, die Schuld sey nicht sein, sondern dem Adell, die hätten furgegeben, eß würd durch solche Gelegenheit ein firmius vinculum zwischen dem Adell und Saxen erwachsen, wenn sie untereinander wonneten”), a saját *propositio*járól megfedkezni látszó Bethlen az alábbi szavakkal fordult a küldöttséghez: „Atok legiek az Isten eleot, ... ha en a kglmtek Privilegiumanak megh rontassara vgiekeznem, hollot a miem vagion, teoletek vagion, az ingemet, dolomanymat, keontessimet, Papuczimat tik veszetek, Etellél itallal tük tartiatok.” – *G. D. Teutsch*: Aus den handschriftlichen Denkwürdigkeiten eines Sachsen des 17. Jahrhunderts. Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde 2. (1846) 31. Georg Krauss, aki Filkeniushoz hason-

– engedett a szászok kívánságának, és tulajdonképpen elejtette immár törvénnyé vált javaslatát.⁶⁴

A kérdés, hogy hogyan tehette ezt meg, milyen módon fordulhatott szembe a saját maga által proponált, a két érdekelt *natio* által megszavazott és általa egyszer már megerősített határozattal. Mai tudásunk szerint erre elvileg két módon kerülhetett sor. Az első lehetőség mérlegeléséhez szükséges tudnunk, hogy a fejedelemség korában kialakult eljárásrend szerint az országgyűlési határozatokkal szemben a fejedelem tulajdonképpen kétszer fejezhette ki tetszését. Az egyes határozatokat megszületésük után nyomban kézhez kapta, átnézte tanácsosaival, s ezután fejezhette ki jóváhagyását. Majd az adott gyűlés összes határozatát együttesen is elvitték hozzá, s helyeslése esetén írta azt alá az országgyűlés elnöke és (általában) a két ítélmester. Az aláírás után a fejedelem megerősítő záradékkal és aláírással látta el a határozatokat, s azok ezáltal, illetve a megerősített cikkelyek országgyűlésnek való átadásával emelkedtek törvényerőre.⁶⁵ Elképzelhető lenne tehát, hogy a szászok tiltakozásának hatására a végleges *promulgatió*t tagadta meg a fejedelem, és ezáltal érte el a határozat elerőtlenítését. Ennek a megoldásnak nincsen nyoma a forrásokban. A második lehetőség az lehet, hogy a fejedelem a korabeli „alkotmányos” szokásokkal szemben – tulajdonképpen önkényesen – a határozat végrehajtását hiúsította meg ma már nem rekonstruálható eszközökkel.

A végrehajtás tulajdonképpeni felfüggesztése miatt Bethlen alatt a jogszabályi engedély ellenére magyar és székely a szász városokban nem telepedett le, s ezen jogukkal annak ellenére később sem éltek, hogy az *Approbaták* (A.C. III. LXXXI. II.)⁶⁶ megerősítették ezt a lehetőséget.⁶⁷

Ebben az összefüggésben talán kicsit erősnek tekinthető tehát a kijelentés, hogy az 1625-ös határozat „lerombolta a szász náción rendi különállásának privilégiumait”.⁶⁸

Más lett azonban a sorsa és jelentősége a fejedelem befogadásával kapcsolatos előírásnak. Ebben a kérdésben a fejedelem következetesen ragaszkodott álláspontjához, mely szerint a

lóan adja elő a történeteket, krónikájában így szól a jogszabály megsemmisítéséről: „... ő fejedelmi nagysága tanácsosaival együtt ... nemcsak szabadon és fenntartás nélkül megígérte annak a bizonyos határozatnak és törvénycikknek a megsemmisítését, de nagyságosan és kegyesen arra is kötelezte magát és ígéretet tett, hogy privilégiumaikat megtartja és minden ősrégi szabadságjogok megtartására is ígéretet adott.” *Krauss György*: Erdélyi krónika 1613–1629. In: Bethlen Gábor krónikái. Krónikák, emlékiratok, naplók a nagy fejedelemtől. Összeáll., bevez. és jegyz. ellátta Makkai László. H.n. [Bp.] 1980. 189.

64 Filkenius szavai szerint: „Derowegen nun die Saxen auch hinfort solten bey ihren alten Privilegien bleiben und derselben gaudieren wie forhin, und fürstlicher Durchlout alewege ihre fersprochene Pflicht und fidelitet leisten. Ist also gott lob dieseß deß Adelsß und Szekelysegh böses fürnehmen zu nichts gemacht und cassiert, auch den Articeln außgemustert werden müßen.” – *Teutsch, G. D.*: Denkwürdigkeiten i. m. 32. Vö. *Teutsch, G. D.*: Geschichte i. m. 358–359.; *Lovas, R.*: A szász kérdés i. m. 359.

65 *Eckhart Ferenc*: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Bp. 2000. 235.; *Trócsányi Zsolt*: Az Erdélyi Fejedelemség korának országgyűlései. Bp. 1976. 71.

66 Magyar törvénytár. 1540–1848. évi erdélyi törvények. Szerk. Márkus Dezső. Bp. 1900. 153.

67 *Vö. I. A. Grimm*: Die Politische Verwaltung im Großfürstenthum Siebenbürgen. Ein Hilfsbuch. II. Hermannstadt 1856. 76–77.

68 Erdély története i. m. II. 685. Ezt követi *Cziráki Zs.*: Brassó és a fejedelmi hatalom i. m. 160. és *Üö*: Autonóm közösség i. m. 67. is.

városok lakói privilégiumaikat uralkodói kegyből élvezik, ezért cserébe pedig feltétlen engedelmisséget vár el. A fejedelmi udvar befogadása és kiszolgálása tekintetében Bethlen engedelmisségre tudta szorítani a szász városokat. Ehhez hozzájárulhatott, hogy a kérdéssel kapcsolatban újabb – a szászok álláspontját megkérdőjelező – rendelkezésekre és megállapodásokra is hivatkozhatott.

Az 1625-ös országgyűlésen a fejedelem befogadása terén elért eredmények mindenképpen azt mutatják, hogy a fejedelem – törekedvén a központi hatalom erősítésére –, ahol erre lehetősége mutatkozott, megkísérelte a célzott abszolutista kormányzásra centrifugális erőként ható szász rendi ellenállást.⁶⁹ Más vonatkozásban azonban – mint láttuk – megmutatkoztak ezen törekvések korlátai is.

Bethlen uralkodásának utolsó éveiben az ellentétek elcsitultak. A fejedelem 1627 augusztusában Medgyesen újra megerősítette az utoljára 1583-ban Báthory István által elismert *Andreanumot*, s ezzel a szászok összes eredeti privilégiumát.⁷⁰

Bethlen Gábor egyik legfontosabb céljának tekintette a belső ellentétek elsimítását. Ebből a szempontból egyik alapvető és egyben egyik legnehezebb feladata a szászokkal folytatott belső háborúskodás anélküli békés felszámolása volt, hogy az ország érdeke sérelmet szenvedjen. Értékelhetjük többféleképpen Bethlen „szász-politikáját”, de ezen törekvéseinek elvitatása minden bizonnyal hiba volna.⁷¹

“FATHER OF SAXONS”: GABRIEL BETHLEN AND THE PRIVILEGES OF THE TRANSYLVANIAN SAXONS

Keywords: *Transylvanian Saxons, Universitas Saxonum, privilege, Diploma Andreanum, descensus*

This paper tries to analyze the history of the relationship between Gabriel Bethlen and the Transylvanian Saxons from the point of view of the “constitution history”. During his principality serious changes took place concerning the mentioned parties’ relationship and the behaviour of the Saxons towards the Prince. The paper focuses on the most important events of Bethlen’s principality – only as examples –, which are examined on the privileged reference basis. Besides, their “legal historical” portion that refers to the special legal status of the Saxons in the contemporary Transylvania will also be analyzed. In this overview it is almost impossible, of course to trace the dynamism of all the privileges and public law obligations of the Saxons, which originate from *Diploma Andreanum* (1224). Thus, we can only investigate some phenomena that mark the era related to the relationship of the Prince and the Saxons.

69 Cziráki Zs.: Brassó és a fejedelmi hatalom i. m. 160–161. és *Uő.*: Autonóm közösség i. m. 67.

70 Georg Daniel Teutsch: *Urkundenbuch der evangelischen Landeskirche AB in Siebenbürgen. I. Hermannstadt 1862.* 294–295.

71 Hasonlóan értékelt 1980-ban Maja Philippi is. *Vö. Philippi, M.*: „Pater Patriae” i. m. 183.